

# Опівнічні діти

Салман Рушді

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Наталя Трохим

© Видавничий дім «Фабула». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — [nashaknyga.com.ua](http://nashaknyga.com.ua)

## Книга перша ДІРЯВЕ ПРОСТИРАДЛО

Я народився у місті Бомбеї... колись давним-давно. Ні-ні, цього не досить! Від цієї дати нікуди не подінешся: отже, я народився у приватній клініці доктора Нарлікара 15 серпня 1947 року. А о котрій годині? Бо година теж має значення. Добре: це сталося вночі. Хоча і це ще не все, і цього ще не досить. Тож якщо говорити цілком докладно — рівно опівночі. Годинники склали свої долоні у шанобливому поклоні, вітаючи мою появу. О, відчуйте, спробуйте це уявити: саме тієї миті, коли Індія здобула незалежність, я звалився їй на голову. Серед криків і сліз. А за вікном вирували юрби і феєрверки. Тоді ж, за кілька секунд, мій батько зламав великий палець на нозі — і це були ще квіточки порівняно з тим, що спіткало мене о темній порі, коли, завдяки таємній тиранії годинників, що салютували, я у незбагненний спосіб опинився прикутим до історії, і моя доля нерозривно поєдналася з долею моєї країни. Упродовж наступних трьох десятиліть не було на це ради. Віщуни прорікали мій прихід, газети вітали мою появу, політики засвідчували мою особу. І тільки я не мав права голосу. Я, Селім Сінай, якого прозивали Шмарком, Прямолицим, Лисим, Ньюхачем, Буддою і навіть Окрайчиком Місяця, опинився в тенетах Долі — а це навіть у найкращі часи найнебезпечніший різновид залежності. Я ж тоді не вмів навіть висякатись.

Тепер, одначе, час (не надто дорогий для мене) добігає кінця. Мені скоро стукне тридцять один. Можливо. Якщо моє зруйноване надуживаннями тіло дозволить. Щоправда, я не маю надії врятувати життя, я навіть не можу розраховувати на тисячу й одну ніч. Мушу працювати швидко, швидше, ніж Шахерезада, якщо хочу досягнути сутність — так, сутність — усього суцього. Бо насправді понад усе я боюся абсурду... Але ж існує так багато історій, — пребагато! — які чекають, щоб їх переповіли; таке розмаїття дивовижних життєвих

колізій, що якимось дивом тривають у легендах і плітках; така тісна сув'язь неймовірного й повсякденного! Я завжди поглинав чужі життя, і вам, щоб пізнати мене, одного тільки мене, теж доведеться проковтнути багато життів. Тлуми поглинутих доль товчуться і штовхаються в мені, і я, керуючись лише пам'яттю про велике біле простираadlo із круглою дірою діаметром близько двадцяти сантиметрів, викраяною на око приблизно посередині, стискаючи вві сні цей продірявлений, покалічений квадрат полотна, який став моїм оберегом, моїм талісманом («Сезаме, відкрийся!»), — я мушу почати справу докорінної зміни свого життя з того пункту, у якому воно, власне, почалося приблизно за тридцять два роки до чогось так само очевидного, так само реального, як і моє народження — відміряне годинником, заплямоване злочином. (Це простираadlo, до речі, теж заплямоване — трьома краплями старої, вицвілої червіні. Як сказано в Корані: «Говори, в ім'я Аллаха, творця твого, що сотворив людину зі згустків крові»).

Одного кашмірського ранку напровесні 1915 року мій дідो Аадам Азіз під час молитви стукнувся носом об замерзлу грудку землі. Три краплини крові, що впали з його лівої ніздрі, відразу затужавіли в ламкому повітрі і впали перед його очима на молитовний килимок, перетворившись на рубіни. Він підвів голову для нового поклону і відчув, що сльози в нього на віях теж затверділи і стали діамантами, і в цей момент, зневажливо струснувши діаманти з повік, він заприсягнувся ніколи більше не вклонятися до землі заради жодного бога або людини. Це рішення, однак, пробило в ньому діру, спустошило його душу, віддало його на поталу жінкам та історіям. Нічого ще не підозрюючи, попри всю свою нещодавню і досконалу медичну освіту, він встав, згорнув молитовний килимок у товсту сигару і, тримаючи його під пахвою, поглянув на долину чистими, без діамантів, очима. Світ оновився знову. Після зимової вагітності у шкаралупі льоду долина

наставляла розкритого дзьоба, вологого і жовтого. Молода трава терпляче вичікувала в підпіллі, гори відкочувалися до своїх літніх стійбищ на теплий сезон. (Узимку ж, коли долина зіщулювалась під кригою, гори змикалися довкола міста над озером і наче скреготали зубами від холоду.) У ті дні ще не було радіовежі, і храм Шанкарачар'я, невеликий чорний пухирець на пагорбі кольору хакі, самотньо здіймався над вулицями й озером Шрінагар. Тоді ще не було військових таборів на березі озера, довжелезні змії закамуфльованих вантажівок і джипів не забивали вузькі гірські дороги своїми тілами, солдати не чаїлися у засідках серед гірських пасем Барамули і Гульмаргу. У ті дні мандрівників не розстрілювали як шпигунів тільки за те, що вони фотографували мости, і, якщо не зважати на англійські будинки над озером, долина залишалася майже незмінною з часів імперії Мутала у своєму весняному оновленні; але очі мого діда — двадцятип'ятилітні, як і решта його тіла, — бачили речі по-іншому... і ніс його почав свербіти. Відкрию вам таємницю зорових аберацій мого діда: він провів п'ять весен і зим далеко від дому. (Та грудка землі, присутність якої під випадковою складкою молільного килимка мала все ж таки вирішальне значення, насправді була лише каталізатором.) Тепер, після повернення, він дивився на все очима мандрівника. Замість краси крихітної долини, оточеної велетенськими зубцями скель, він помічав близькість й обмеженість горизонту, і сумно йому було у себе вдома відчувати таку гнітючу тісноту. Він також відчував — незбагненно! — ніби стара його вітчизна ображається на нього за це освічене, прискіпливе, озброєне стетоскопом повернення. Під зимовою кригою все було холодне та байдуже, але не залишалось сумнівів, що після перебування в Німеччині він повернувся у вороже середовище. Через багато років, коли пробоїна в його естві вже буде заповнена ненавистю, і він прийде сюди, щоби принести себе в офіру чорному кам'яному

богові у храмі на пагорбі, — тоді він переживатиме і згадуватиме весни свого дитинства в раю такими, якими вони були ще до його подорожі, і до підступної грудки землі, і до того, як військові машини все зіпсували.

Того ранку, коли долина боксерською рукавицею молитовного килимка вдарила його по носі, він марно намагався прикидатися, ніби нічого не сталося. Було морозяно. Він встав о четвертій п'ятнадцять, умився, убрався, надягнув батькову шапку, потім узяв згорнутий молитовний килимок і відніс у садок на березі озера перед старим потемнілим будинком, і розгорнув його, знову побоюючись якоїсь грудки. Земля під ногами здавалася оманливо м'якою, і це робило його невпевненим і необачним водночас. «Во ім'я Аллаха, справедливого і милосердного...» — цей вступ, проголошений зі складеними у певний спосіб руками, заспокоїв якусь частину його ества, але іншу, більшу частину, навпаки, розтривожив — «Хвала Аллаху, богові творцеві...» — бо Гейдельберг застряг йому в голові, тут була й Інґрід, рідна його Інґрід, її обличчя, повне зневаги до нього через його улюблену Мекку, і їхні друзі, Оскар та Ілзе Любін, анархісти, які передражнювали його молитву із притаманним їм нігілізмом — «О справедливий, милосердний Небесний Судія!..» — той Гейдельберг, де він не тільки вивчав медицину і політику, а й довідався про те, що Індію — так само, як, наприклад, радій, — відкрили європейці; навіть Оскар захоплювався подвигом Васко да Гами, і власне це стало тим каменем спотикання, який зрештою і відокремив Аадама Азіза від друзів: власне, ця їхня впевненість у тому, що і сам він, Аадам, так чи інак був винаходом їхніх предків — «Тобі одному ми поклоняємося, Тебе одного благаємо про допомогу...» — отже, він був тут і, не зважаючи на чийось присутність у своїй голові, намагався возз'єднати себе теперішнього із собою колишнім, тим, котрий ігнорував чужі впливи, але знав усе, що належить знати,

наприклад, про покору, або про те, що він робить саме тепер, коли його руки, відгукуючись на давні спогади, схвильовано здіймаються вгору, великі пальці притулені до вух, долоні розкриті, і він стає на коліна — «Веди нас прямою дорогою, дорогою тих, кого ти благословив...», — але ж усе це не мало сенсу, він попався на нейтральній території, потрапив у пастку поміж вірою і невір'ям, і все врешті-решт звелось до якогось ребуса — «Ні тих, хто поніс твій гнів, ні тих, хто схибив».

Мій дідो схилив чоло до землі. Ось він вклонився, і земля, прихована молитовним килимком, вигнулася йому назустріч. І тут, у цей момент, вигулькнула грудка. У ту саму хвилю осуд Ілзе-Оскара-Інгрід-Гейдельберга та докори долини-і-Бога — усе це зібралося до купи й окошилося на його носі. Впали три краплі. Ті самі рубіни і діаманти. Дідो підвівся на ноги й ухвалив рішення. Постояв. Згорнув килимок у сигару. Пильним поглядом перетнув озеро. Відтепер у нього назавжди був уражений той центр, що робить можливим поклоніння Богу, не вірити в існування якого він не міг. Виникла стала деформація: діра.

Новоспечений молодий лікар Аадам Азіз стояв віч-на-віч із весняним озером, вдихаючи запах змін, а тим часом за спиною (надзвичайно стрункою) на нього чекали ще більші зміни. Поки він учився за кордоном, його батька розбив інсульт, а мати весь час тримала це в таємниці. І тільки під час зустрічі після розлуки стоїчно прошепотіла:

— Твоє навчання було важливіше, сину...

І ось ця мати, яка присвятила все життя сім'ї, на якій тримався весь дім, у незмінній своїй паранджі, раптом наважилася на величезне вольове зусилля і взялася керувати невеличким ювелірним бізнесом (бірюза, рубіни, діаманти), завдяки якому Аадам, навчаючись у медичному інституті, щомісяця отримував гроші на прожиття; отже, повернувшись, він побачив, що

звичайний, усталений протягом довгих років триб життя його сім'ї перевернувся з ніг на голову: його мати ходить на роботу, а батько сидить за завісою, яку опустила на його мозок хвороба. У дерев'яному кріслі у затемненій кімнаті він сидить і слухає птахів. Зо три десятки всілякого птаства прилітає до нього, вмощується по той бік зачиненого вікна і щебече про своє. Він слухає і радіє.

(...І тут я звертаю увагу на те, що все повторюється; бо ж колись моя бабуся теж знайшла в собі сили... та й інсульт не така вже рідкість... і Мідна Мавпочка також мала власних пташок... і ось ми вже опиняємося у зачарованому колі, хоча ще не дійшли навіть до носа!)

Озеро скресло. Все почало танути навально, як завжди тут буває, багато маленьких корабликів, по-тутешньому шікар, захопило зненацька — і це теж було звичайною річчю. Але поки ці лежні дрімали віддалік на сухій землі, мирно посапуючи біля своїх господарів, найстаріший тутешній корабель підхопився вдосвіта, як це часто зі старими буває, і першим перетнув гладінь розмерзлого озера. І, звичайно, це була Теева шікара. Придивіться, як той старий човняр Тей жваво переправляється через імлисте озеро, похилено стоячи на кормі свого човна. І його весло, дерев'яне серце на жовтій палиці, рвучко пробивається крізь водорості! У цих місцях його вважають вельми дивакуватим — зокрема через те, що він плаває човном стоячи... Але є й інші причини. Тей зараз раптово махає лікареві Азізу, готовий запустити мою історію в рух... а тим часом Аадам, задивлений у воду, пригадує, як Тей казав йому багато років тому:

— Лід завжди чекає, Аадаме-баба, під тонкою шкіркою води.

Аадамові очі ясно-блакитні, дивовижно блакитні, ніби гірське небо, що скапує в очі дітей Кашміру; і ці зіниці — ні, вони не розушилися дивитись. Вони бачать — там, відразу під поверхнею озера Дал, — тонкий візерунок, ніби примарний силует чиеїс душі,

вибагливе плетиво безбарвних ліній у холодному очікуванні майбутнього. Роки, проведені в Німеччині, стільки всього затьмарили і заплутали, але все-таки не відібрали у нього дару спостережливості — Теевого подарунка. Він підіймає очі і бачить наближення літерки «V» — човна Тея, вітає його помахом руки. Тея також підіймає руки — але це вже наказ: «Чекай!»

Мій дідо чекає, і впродовж цієї паузи, поки він розкошує останньою у житті скибкою спокою, брудною і тривожною, мені слід би було змалювати його портрет. Голосом, насилу позбавленим ноток природної заздрості негарного чоловіка до чоловіка вельми привабливого, я скажу, що доктор Азіз був високий на зріст. Притулившись до стіни свого родинного дому, він сягав двадцять п'ятої цеглини (саме по одній на кожен рік життя) — отже, був приблизно метр дев'яносто заввишки. Азіз також був сильний. Він мав густу руду бороду, що дратувала його матір, і та завжди говорила, що лише хаджі, чоловіки, які здійснили паломництво в Мекку, можуть мати руді бороди. Його волосся, однак, було темніше. Про його небесно-блакитні очі вже відомо. Інґрід якось сказала:

— Той, хто розмальовував твоє обличчя, певне, був схиблений на барвах.

Але головною ознакою мого діда був не колір його очей, бороди чи волосся, не високий зріст, не сильні руки, не шляхетно виструнчена спина. Це було щось інше, що, відбиваючись у воді, брижалося, як листок дикого подорожника, у центрі його обличчя... Аадам Азіз чекав на Тея, розглядаючи у воді свій хвилястий ніс. Він, безперечно, був би ще видатнішим на менш виразному обличчі, але навіть тут саме його помічали найперше і пам'ятали найдовше.

— Циранос, — охрестила його Ілзе Лубін.

— Хоботяра, — докинув Оскар.

А Інґрід заявила:

— По такому носу можна перебратись на той бік річки. (Перенісся справді було досить широке.)

Ось він, дідів ніс: ніздрі рухливі й округлі, як форми дівчини в танці. Поміж них здіймається тріумфальна арка, спочатку вгору — тоді вниз, у всій своїй величі, прямуючи до верхньої губи — і різко викидає вперед червоний кінчик. Ніс, цілком підходящий для зіткнення із грудкою землі. Тут я хотів би висловити подяку цьому потужному органу — якби не він, то хто би коли-небудь повірив, що я справді син своєї матері і внук мого діда? Цей колосальний апарат просто мусив дістатися мені у спадок за правом народження. Ніс доктора Азіза, який можна порівняти хіба що з хоботом слоноголового бога Ганеші, забезпечив йому безперечне право бути головою родини. Тей також говорив йому про це. Тоді, коли у юного Аадама щойно скінчився пубертатний період, старий човняр сказав:

— Із таким носом можна сміливо зачинати новий рід, мій принце. Із ним не може бути жодних непорозумінь щодо походження нащадків. Не один імператор із роду Моголів віддав би праву руку за такий ніс. У ньому криються династії, — Тей перейшов на грубощі, — наче шмарклі.

На обличчі Аадама Азіза цей ніс мав патріархальний вигляд; обличчю моєї матері він додавав шляхетності і прихованої скорботи; у тітки Емеральди він підкреслював снобізм; у тітки Алії — інтелект; у дядька Халіфа це був ніс несправдженного генія; дядько Мустафа перетворив свій видатний ніс на звичайне нюхало; Мідній Мавпочці вдалося його уникнути; але в мене... у мене це було щось цілком особливе. Та не можна всі таємниці відкривати відразу.

(Тей підпливає ближче. Він, який першим відкрив приховану силу цього носа і зараз несе дідові повідомлення, що катапультиє того в майбутнє, цієї хвилини пестить свою шкіру, перепливаючи озеро

вдосвіта...)

Ніхто не міг згадати Тея молодим. Він завжди плавав на тому самому човні, із тією самою похилою поставою, по тих самих озерах Дал і Нагін. Завжди, поки сягала людська пам'ять. Він жив у якихось антисанітарних нетрях старого кварталу, у дерев'яній хатинці, і його дружина вирощувала коріння лотоса та інші чудернацькі овочі в одному з багатьох «плавучих садів», рівномірно розташованих по поверхні водойм навесні і влітку. Тей щиро і безтурботно зізнавався, що не знає, скільки йому років. Так само, як і його жінка, він був, за її словами, вже підстаркуватий, коли вони одружилися. Його обличчя — як скульптура, виліплена вітром на воді: суцільні рухливі зморшки. Він мав лише два золоті зуби — і жодного власного. У місті в нього було кілька друзів — загалом небагато. Часом дехто із човнярів або продавців запрошував його на кальян, коли він звільнявся, пришвартувавши свій човен, або ж хтось із місцевих бідняків кликав на чай до прибережної крамнички або кав'ярні. Колись давно батько Аадама Азіза, торговець коштовним камінням, висловив загальну думку про Тея так: «Його мозок давно випав разом із його зубами». (Але тепер старий Азіз-сагіб сидів, загублений у пташиному щебеті, тим часом як Тей просто й велично рухався далі.) Таке враження про себе човняр створив нескінченною балаканиною, фантастичною, помпезною і часто-густо зверненою лише до себе самого. Голос його далеко розлітався по воді, люди на озері підсміювалися з його монологів, але з якимось відтінком благоговіння і навіть остраху. Благоговіння — тому що цей напівбожевільний старий знав довколишні озера і скелі краще від будь-кого з насмішників; а остраху — через той його поважний вік, який навіть важко було собі уявити і який так невимушено спочивав на Тесвих худих плечах, що аж ніяк не завадив йому здобути жадану жінку, взяти її за дружину й мати з нею чотирьох синів — та ще й, кажуть, кількоро діток від інших

жінок. Молоді хлопці біля причалів стверджували, що у нього є скарб, захований не знати де, — може, мішок коштовних золотих зубів, які торохтять у тому мішку, ніби грецькі горіхи. Багато років по тому, коли дядечко Паффі, силкуючись продати мені свою доньку, запропонував як компенсацію вирвати їй усі зуби і поставити натомість золоті — і тоді я згадав про забутий скарб Тея... і... і про те, що Аадам Азіз любив цього загадкового старого. Тея жив як простий перевізник, усупереч усім чуткам про багатство: переправляв через озеро сіно і кіз, овочі і деревину — утім, і людей теж, — і так заробляв на життя. Починав він свою роботу на «озерному таксі» з того, що встановлював посередині шікари барвисте шатро — цікаву споруду із квітчастих штор і балдахіна, із купою подушок всередині, — а потім обкурював свій човен пахощами. Цей образ підпливаючої шікари Тея з її летючими шторами завжди був для доктора Азіза головною прикметою наближення весни. Це означало, що скоро з'являться англійські сагіби, і Тея переправлятиме їх до Садів Шалімар чи до Королівського Джерела, як завжди балакучий і похилений, помітний здаля. Він був живою антитезою до переконання Оскара-Ілзе-Інгрід — про неуникненність змін, цей дивний, безсмертний, рідний дух долини. Такий собі водяний Калібан із надмірною пристрастю до дешевого кашмірського бренді. Спогад про блакитну стіну моєї спальні: тут, поряд із листом прем'єра, багато років поспіль висіла картина: хлопчик Ралі захоплено спостерігає за старим рибалкою, одягненим у щось на зразок червоного дхоті; старий сидить на... — на чому? на колоді? — і вказує пальцем на море, бо, вочевидь, розповідає рибальські байки... і хлопчик Аадам, мій майбутній дідусь, полюбив човняра Тея саме через ці його нескінченні розповіді, що спонукали інших вважати його несповна розуму. Це були дивовижні розмови, слова його пливли, як гроші із кишені дурня, огинаючи два золоті зуби,

змішуючись із гикавкою і бренді, здіймаючись до найвіддаленіших Гімалаїв минулого, а тоді зненацька накидались на якийсь досяжний об'єкт — наприклад, на ніс Аадама, щоби зробити йому вівісекцію, ніби якійсь лабораторній миші. Через дружбу з Теєм Аадам регулярно потрапляв в окріп. (В окріп, буквально. Зазвичай тоді, коли його мати казала: «Ми змиємо з тебе бруд того човняра, навіть якщо доведеться зробити це силою». За цим слідувала гаряча купель.) Але старий протагоніст і далі байдикував у своєму човні при березі озера, у садку, а Азіз сидів у нього в ногах, аж поки голос матері не кликав його до хати, щоби прочитати йому лекцію про неохайність Тея і застерегти від навали армії мікробів, перестрибування яких із гостинного для них старого тіла на вільну білу накрохмалену піжаму свого сина передбачала мати. Але щоразу Аадам вертався, ставав край води і вдивлявся в туман — виглядаючи похилену постать старого обдертого нечестивця, який веде свій чарівний човен завороженими водами світанку.

— Але ж усе-таки — скільки вам років, Тею-джі?

(Лікар Азіз, дорослий, рудобородий, стоячи на порозі майбутнього, згадує той день, коли вперше поставив це риторичне питання.)

...

Далі — у повній книжці «Опівнічні діти».  
[nashaknyga.com.ua](http://nashaknyga.com.ua)